

НАГОРОДНІ МЕДАЛІ НОВОРОСІЙСЬКИХ КУПЦІВ НА МЕЖІ XVIII–XIX СТ.

У статті розкрито причини вручення та особливості медалей ряду новоросійських купців Російській імперії на межі XVIII–XIX ст., проведено описовий огляд цих медалей з наданням окремих зображень, встановлено роль цих нагород у житті купецького стану через призму їхньої діяльності в політичній, економічній та соціальній сферах.

Ключові слова: купець, провіант, нагороди, медаль, Новоросійський край.

Проблеми нагородження купецтва за їхню службу імперії в дореформений період були предметом дослідження ряду вчених. А.В. Бойко досліджував діяльність купця Масленнікова, звернувши увагу і на отримання ним медалі за службу [2], а також купецтво Новоросійського краю, виділивши ряд купців та вказавши на їхні заслуги перед державою, за які вони були представлені до нагород [1]. В.П. Смірнов займався власне описом медалей часів Російської імперії, у тому числі й тих, якими було нагороджено купецтво. Ця праця була однією з наймасштабніших у цьому напрямку в дореволюційний період [8]. В.О. Дуров також вивчав медалі та відзнаки окресленого періоду [5], як і Д.І. Петерс [6]. А.Ю. Данілов [3] у своєму загальному дослідженні з фалеристики звернув увагу на цей історичний період, щоправда в менш глибокому та широкому контексті, ніж інші дослідники. Однак на сучасному етапі немає жодного комплексного історичного дослідження, яке б розглядало наградні відзнаки новоросійського купецтва Російської імперії на межі XVIII–XIX ст., при цьому й описуючи цих купців та їхні досягнення, і власне медалі, які вони отримали. Одна подібна праця є. Так, у дослідженні А.В. Бойка [1] автор не звертає увагу на власне детальний опис отриманих медалей, концентруючи своє дослідження на причинах їх отримання окремими представниками від купецтва та вказуючи на ряд таких персоналій.

Купецький стан відіграв помітну роль у житті Російської імперії. Сфера зайнятості купців не обмежувалася лише економікою, де вони брали активну участь у торговій діяльності, займали важливі посади при банках, митницях, брали участь у збиранні різноманітних податей та займалися постачанням провіанту для армії, яка протягом XVIII–XIX ст. вела постійні кровопролитні баталії з Османською Портою. Купці активно діяли і в політико-правовій сфері, займаючи провідні посади при судах та міському управлінні, а також у соціальній сфері, займаючись благоустроєм міст та меценатством. Уся ця діяльність не залишилася поза межами зору царського уряду, який часто стимулював купців за їхню відданість режиму та країні не лише грамотами та грошовими винагородами, а й медалями різного гатунку за різні прояви цієї відданості. У цей історичний період подібні нагороди були досить цінними не лише з матеріальної точки зору, а й із соціальної, вказуючи таким чином на особливі заслуги купця перед державою. Подібні особи мали підвищену повагу в суспільстві, соціальну значущість і роль. Мати подібні нагороди було дуже престижно. Їх наявність відкривала купцям можливість збільшення свого авторитету у високих колах, підвищення по кар'єрній драбині та можливості зарахування роду до відомих купецьких кланів певного регіону. Саме тому медаль сприймалася не лише як почесна нагорода, а і як можливість після її отримання покращити роль особистості в соціумі. Отримавши медаль за певну заслугу, купці здебільшого носили її постійно при собі на видному місці з метою похизуватись серед свого оточення, а також показати своє особливе становище в суспільстві. У зв'язку з цим значна кількість купців не чекала “милостині” згори, а сама активно шукала шляхів для можливості отримання подібної нагороди. Та навіть у найбільш авторитетних і заслужених купців нерідко виникали труднощі для отримання цих медалей у зв'язку з бюрократичним апаратом, який частіше виконував роль певного гальма для прогресу якоїсь дії.

Помітне місце серед нагороджених займають і купці Новоросійського краю з таких міст як Єлисаветград, Одеса, Миколаїв, Херсон та ряд інших. У цілому царська верхівка стабільно заохочувала представників від різних станів за службу вітчизні, особливо жителів Санкт-Петербурга та Москви. Але й щойно приєднані окраїни в цьому плані ніколи не забувались через своє вагоме політичне та економічне значення. Це стосувалось і Новоросійського регіону та місцевих жителів, особливо із привілейованих станів, у першу чергу від купецтва та дворянства. Тому отримання нагород подібними особами є закономірним явищем. З часом цей процес став ще більш масовим та всеохоплюючим і від того, можливо, менш унікальним, ніж у досліджуваній період.

Так, у 1794 р. елисаветградський купець Євтей Кленов був нагороджений золотою медаллю з написом: "...за исправление с особливым успехом важных препоручений в последней с Портою Оттоманскою войне (1787–1791) гг." [12], чим здобув славу і для себе, і для всього елисаветградського купецтва, до якого відносився. У 1797 р. Євтей Кленов організував підйом предметів із судів, що затонули під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр., чим також здобув собі слави [7, с. 16]. Подібне визнання заслуговує особливої уваги, адже в даний історичний період така нагорода не мала масового характеру та її отримання не лише виділяло купця серед свого оточення, а й допомагало в майбутньому посісти більш вагоме місце в соціальній та політичній ієрархії. У цілому уряд нерідко відзначав представників різних станів медалями за певні заслуги, але подібні нагороди здебільшого були загальними, не виділяючи свого власника. Цим і цінна зазначена нагорода, яка була особливою у своєму роді.

Кременчуцький купець Федір Привалов був відзначений золотою медаллю у 1794 році за подібні заслуги і в тій же війні, що і Євтей Кленов. Напис на медалі Привалова мав такий вигляд: "за отличные и похвальные деяния во время бывшей с Портою войны и усердие к службе". Заслуги ці полягали в поставці провіанту для російської армії, зокрема сухарів, наданні коней для артилерії та фур з волами для пересувного військового складу піл час кампанії. Крім того, Привалов протягом тривалого часу займав посаду засідателя совісного суду та виконував обов'язки міського голови Кременчука, що також мало певний вплив на вручення подібного роду медалі [12]. Аналізуючи привід для вручення медалей ще ряду купців у цей період, про що йтиме мова далі, можна з впевненістю сказати, що Привалов заслужив навіть дві медалі, оскільки доцільніше було б дати одну за допомогу армії в її військовій кампанії, а іншу за його досягнення при зайнятті важливих посад у Кременчуці. Принаймні виникає така думка, звертаючи увагу на те, за що подібні медалі вручались іншим купцям. Та все ж медаль Привалову була вручена одна. На нашу думку, можливою причиною цього було знаходження при владі різних монархів. Так, Привалов отримав свою медаль за правління Катерини II, коли строк її правління добігав кінця і вона й так мала міцну підтримку серед дворянства та купецтва. А от більша частина купців, про яких мова йтиме далі – при Олександрі I, коли той щойно прийшов до влади і мав потребу заручитись їхньою підтримкою. Можливо, саме через це з приходом його до влади купці отримали помітно більшу кількість медалей за менші досягнення та внески в громадське, економічне та політичне життя країни, ніж їхні попередники кількома десятиліттями раніше.

Одним із найвідоміших елисаветградських купців окресленого періоду був Іван Масленников. Причина його визнання полягала в тому, що він першим на українських землях та другим у всій Російській імперії у 1785 році відкрив цукровий завод, який знаходився в місті Єлисаветграді [9]. Але не менш відомим він був за інші заслуги, як поставки провіанту до російської армії під час військових кампаній, у першу чергу з оттоманською Портою, за що отримав у 1804 році золоту медаль. Напис на медалі зазначав: "Херсонскому купцу Масленникову за оказанные на пользу общую услуги. 1804 года" (рис. 4). При отриманні медалі Масленников зазначався як херсонський купець, хоча більшу частину життя був елисаветградським, що вважався таким навіть у момент подання необхідних паперів на медаль за свою службу імперії. Та, не дочекавшись отримання медалі за життя в Єлисаветграді, він отримав її уже, коли став херсонським купцем на межі століть. Точний рік, коли відбувся цей переїзд у матеріалах не зазначався, але на думку відомого дослідника постаті купця

Масленнікова, Анатолія Васильовича Бойка, це було між 1796 – роком подання на медаль та 1804 – роком її отримання [2, с. 270].

Паралельно із проханням Масленнікова на отримання медалі за свою службу, розглядалися ще прохання кількох новоросійських купців стосовно отримання ними медалей за свій вклад в життя і розвиток імперії. Це були: Петро Фендріков, Василь Пенчуков та Дмитро Горяїнов. Прохання ці були подані у 1796 році та через деякий час реалізовані шляхом надання вказаним представникам від купецького стану відповідних нагород у вигляді золотих медалей. Херсонського купця П. Фендрікова пропонувалось висунути на отримання медалі за його відданість службі на посаді херсонського міського голови та внесок у розвиток міста. В. Пенчукова за його діяльність на посаді міського голови Кременчука, під час якої в місті значно знизився рівень злочинності, було розв'язано ряд гострих соціальних проблем, а також відновлена поліція його власним коштом. Д. Горяїнова за активне сприяння розвитку торгівлі в Катеринославі, залученням до міста іноземних купців у той час як він займав посаду міського голови цього міста [1, с. 217]. У 1800 році, ще один купець – Петро Турчанінов, який виконував функції міського голови, на цей раз Миколаєва, подав прохання на отримання золотої медалі за свою службу на цій посаді, посприявши благоустрою міста [4, с. 2].

Як можна помітити з інформації зазначеної вище, переважну кількість медалей купці отримували за громадські заслуги. З 1801 по 1917 рік це були передусім медалі “За усердную службу” (рис. 1), “За усердие” (рис. 2), “За полезное” (рис. 3). Усі вони були засновані імператором Олександром I 30 серпня 1801 р. Ці медалі в цілому мали універсальний характер нагород, адже могли присуджуватись практично всім категоріям населення, у залежності від їхніх заслуг на благо імперії. При нагородженні повинна була дотримуватись послідовність згідно із старшинством. Виняток робився лише для купців та почесних громадян, яким могли бути даровані відразу ж золоті шийні медалі. Власне, для купецтва подібні нагороди після 1826 року стали виконувати ту ж роль, що й ордени для дворянства. Нагороджений медаллю купець отримував чергові привілеї та пошану [3, с. 52].

Медалі “За усердную службу” існувало 3 види, призначених для нагородження різних осіб за різного роду заслуги перед імперією. Один з її видів надавався в нагороду купцям за службу на виборних посадах. Ця медаль випускалася у двох видах: золотому та срібному. На її лицьовій стороні було профільне зображення молодого імператора Олександра I з поворотом вправо без імператорських костюмів та регалій, а також круговий напис: “АЛЕКСАНДРЪ I. ПЕРВОЙ Б.М. ИМПЕРАТОРЪ ВСЕРОСС”. На звороті власне назва медалі: “За усердную службу”. Ще один вид медалі також могли отримати в нагороду представники від купецького стану з-поміж інших станів за допомогу російській армії. У даному випадку мова могла йти, наприклад, про постачання купцями провіанту для потреб війська. Відрізнялась вона від попередньої меншим розміром у 42 мм на фоні 50 мм попередньої та надписом: “АЛЕКСАНДРЪ I. ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОСС” [13].

Медаль “За усердие” надавалась купцям, міщанам та селянам за пожертвування до скарбниці та надання різних послуг уряду держави. Медаль також випускалась у двох форматах: золотому та срібному. Отримання її різновиду власне залежало від суми вкладу чи ролі й важливості наданої послуги. На аверсі малюнок і напис був таким же, як і в попередньої медалі, а на реверсі різниця відповідно полягала у відмінному написі через іншу назву медалі. Діаметр медалі 50 та 65 мм [10].

Медаль “За полезное” надавалась кільком категоріям населення за певні дії на благо імперії. Купцям, зокрема, за різні заслуги перед державою у сфері торгівлі та за значні пожертвування до скарбниці. Як і дві попередні медалі, могла виготовлятися із золота або срібла, мала подібний аверс, а реверс відрізнявся написом назви медалі. Діаметр медалі для купецтва 65 мм [11].

На початку XIX ст. у Російській імперії проходив процес стабілізації та диференціації усієї системи нагород, були остаточно закріплені принципи соціально-класового підходу при нагородженні медалями. Комітет міністрів у листопаді 1809 р. прийняв постанову, згідно з якою золоті медалі надавались у нагороду одній купецькій чесноті, коли за ті ж досягнення,

наприклад, представники від селян отримували срібні [6, с. 107]. Таким чином, у даному контексті яскраво виражений приклад станової нерівності та диференціації, а також задоволення примх провідників імперської волі на місцях, як у даному випадку осіб від купецтва, ближче яких до верхівки були хіба що дворяни.

Таким чином, досліджуючи особливості отримання та зовнішнього вигляду наградних медалей новоросійських купців на межі XVIII–XIX ст. за активну участь у політичному, економічному та соціальному житті імперії на основі спеціалізованої літератури та джерел, можна зробити висновки, що представники від купецтва відігравали значну та всебічну роль у житті Російської імперії. За успіхи та допомогу в розвитку ряду сфер у країні та виконання замовлень уряду, купці Новоросійського краю були нагороджені різноманітними медалями, які підкреслювали роль купецького стану Новоросії в житті держави.

Висвітлення зазначеної проблеми неможливо розкрити в повному обсязі в короткій за об'ємом статті, причиною чому є наявність у наш час значної кількості матеріалів стосовно окресленого питання. Саме через це, зазначена проблема вимагає більш комплексного та об'ємного дослідження з можливістю її ширшого розкриття в майбутньому.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А.В. Документи про нагородження медалями купців Південної України (кінець XVIII ст.) / А.В. Бойко, С.С. Андрєєва // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. – Вип. 5. – С. 215–220.
2. Бойко А.В. Постаті Південної України: купець Масленіков / А.В. Бойко // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Запоріжжя: РА “Тандем У”, 2000. – Вип. 5. – С. 267–271.
3. Данилов А.Ю. Российская фалеристика: [учеб. пособие] / А.Ю. Данилов. – Ярославль: Ремдер, 2002. – 123 с.
4. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 455, арк. 2–2 зв.
5. Дуров В.А. Знаки отличия XVIII–XX вв. как исторический источник / В.А. Дуров // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин: статьи и материалы. – М., 1984. – С. 170–174.
6. Петерс Д.И. Некоторые редкие наградные медали России первой четверти XIX века / Д.И. Петерс // Труды ГИМ. Нумизматический сборник. – 1986. – Выпуск 61. – Часть 9. – С. 107–111.
7. РДАДА, ф. 1239, оп. 3, ч. 115, д. 62074, л. 16.
8. Смирнов В.П. Описание русских медалей / В.П. Смирнов. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский монетный двор, 1908. – 751 с.
9. <http://irp.kr.ua/maslennikov/>
10. http://www.rusorden.ru/?nr=ri&nt=m2_1
11. http://www.sibznak.net/ordens_russia_imperia/medals/medals%20Alexander%20I/medal_za_poleznoye_1801.html
12. <http://sovet.geraldika.ru/article/1959>
13. http://vimpelv.com/medal/ros_imperiy_medals/ros_imperiy_medals_al_1/781-medal-za-userdnuyu-sluzhbu-1801-god.html

Демешко Ю. Наградные медали новороссийских купцов на рубеже XVIII–XIX вв.

Статья раскрывает причины вручения и особенности медалей ряда новороссийских купцов Российской империи на рубеже XVIII–XIX вв. Производится описательное обозрение этих медалей с предоставлением отдельных изображений. Объясняется роль этих наград в жизни купеческого сословия сквозь призму их деятельности в политической, экономической и социальной сферах.

Ключевые слова: купец, провиант, награды, медаль, Новороссийский край.

Demeshko Y. Reward medals of Novorossia merchants on verge of XVIII–XIX centuries.

The article exposes reasons of handing and features of medals of row of the Novorossia

merchants of the Russian empire on verge of XVIII–XIX century. The descriptive reviews of these medals with the grant of separate images are conducted. The role of these rewards is explained in life of the merchant state through the prism of their activity in political, economic and social spheres.

Key words: *merchant, food, rewards, medal, Novorossia region.*

Одержано 19.04.2013